

Der kom et Sjællandsk Stiftsbibliotek til Roskilde

Af Hans-Christian Eisen

Det er svært at fastsætte starten for Sjællands Stiftsbibliotek, men formelt startede det med kong Frederik d. 6.'s tilladelse d. 17. januar 1812. Ideen må naturligvis være opstået på et tidligere tidspunkt, og det skete formentlig mellem 1808 – måske tidligere - og 1810.

Jens Michael Hertz i Korsør

Præsten i Korsør og Tårnborghus Jens Michael Hertz blev domprovst ved Roskilde Domkirke i 1804, men allerede medens han fungerede i Korsør, interesserede han sig for at etablere et bibliotek i havnebyen ved Storebælt. Han var blevet præst i byen i 1800, og her opdagede han, at når vejret var meget dårligt, så hang de rejsende fast i byen, uden at de kunne foretage sig andet end at drikke og spille kort. Det syntes han var spild af tid, og han mente derfor, at det ville være en god ide med et bibliotek til de rejsende - som kom fra hele Europa. Hertz mente¹, at når de rejsende strandede i Korsør, så var "Rum og Opvarmning i Gjestgivergaarden ... mindre tilfredsstillende. ... og den totale Mangel paa Aandsbeskæftigelse maa for enhver dannet Mand have været noget yderst modbydeligt." Derfor fremlagde Hertz i begyndelsen af 1804 et forslag til, "hvorledes mange Rejsendes langvarige og ubehagelige Ophold i Korsør kunde for en Deel formildes", og han foreslog, at der blev skabt et bibliotek for de rejsende, der blev opholdt i byen. I månedsskriftet *Minerva* skrev han om sine tanker med det nye bibliotek: 1. Der skulle være bøger på tysk, fransk og dansk, fordi han formodede, at de fleste, der rejste i Danmark på den tid, kunne et af de tre sprog. 2. Hovedbestanddelen af bøgerne skulle være moralskabsbøger – fortællinger, romaner, digte og historiske skrifter. 3. Han opfordrede, "alle Elskere af Litteratur, alle Lærde, Forfattere og boghandlere og enhver", til at støtte projektet. 4. Han ønskede, at alle bidrag blev sendt portofrit til præstegården i Korsør, så biblioteket kunne komme i gang inden d. 1. oktober 1804. 5. Hvis det ikke lykkedes, at få skabt et bibliotek inden vinteren, ville alle bidragydere få deres bidrag tilbage. 6. Biblioteket vil sørge for, at alle de bøger, der var til udlån, var let tilgængelige og fornuftigt indbundet. Desuden skulle der fremlægges en fortegnelse over bøgerne – på dansk, tysk og fransk – i "Gjestgivergaarden".

Det var dog ikke alle, der mente, at det var en god ide. Hertz' gamle skolekammerat Landsdommer Baden mente, at forslaget var fremsat i den bedste mening, men han stillede alligevel spørgsmål ved om bøger også var åndsbeskæftigelse. Han påstod samtidig, at de rejsende sagtens kunne finde "Gienstande, sin Aandsbeskæftigelse værdige – om han ellers kan og er vant til at tænke. Og er han ikke det, eller vil han det ikke, ih, saa lad ham tye til Kort, Terninger og Billiard..."² I samme nummer af *Minerva* svarede J.M.Hertz, at han ikke vil svare Baden, men han fastholdt sin plan om at etablere et bibliotek i Korsør. Hertz mente, at Baden havde misforstået ideen, fordi han foreslog, at de rejsende, der var strandet i Korsør i stedet for at læse en bog, kunne tage en "Lysttour til Slagelse". Hertz' bibliotek skulle være målrettet til alle rejsende – også "heste- og Studehandlere, og det var blevet støttet af mange fornuftige og sindige mænd. Men det blev ikke til noget, fordi familien Hertz flyttede til Roskilde, hvor han skulle tiltræde sin nye stilling som Domprovst.

Familien Hertz kom til Roskilde

Hertz' ideer om at skabe et bibliotek for rejsende i Korsør faldt desuden sammen med en meget svær periode for familien. Hans kone døde d. 2. marts 1804 på grund af en forkert ordineret medicin, og næsten samtidig flyttede familien fra Korsør. Da de kom til Roskilde, rykkede domprovsten og hans familie i ind en meget forfalden provstegård. Hertz' datter Lucie Fich har beskrevet huset mange år efter i sine erindringer, og hun kaldte det en "Rønne, der mest ligner en forfalden Røverrede". Mellem provstegården og kirken lå der på den tid tilmed "en stor gammel toetages Bygning".³ Hertz købte nogle år efter provstegården, og

En bog der forsvandt...

"Da "Det Sjællandske Stiftsbibliotek flyttede til de nye lokaler på Roskilde Bibliotek, så en forvildet ungersvend sit snit til at stjæle et af de kostbare bogværker. – Han forsøgte at sælge det til et københavnsk antikvariat, der fattede mistanke. Umuligt, at en ung mand skulle kunne være i lovlig besiddelse af et så sjældent bogværk, der kun eksisterer i ganske få eksemplarer."

Roskilde Tidende 15. juli 1967

*Mindesmærke over biskop
Frederik Münter 1761-
1830 i Vor Frue Kirke i
København.*

han bekostede i årene mellem 1807 og 1816 en større ombygning – Lucie Fich skrev senere, at faderen i årenes løb brugte omkring 20 000 Rdl. på ombygninger og renoveringer.

Da J.M.Hertz kom til Roskilde i 1804, havde rektor Johan Henrik Tauber været rektor på Roskilde Katedralskole siden 1787 - fra 1809 til 1817 hed den Roskilde Lærde Skole. Rektor Tauber ejede en gammel bindingsværksgård med længer - en have, to vænger og en jordlod i byens mark hørte med. Gården lå i Bondetinget ³⁴, og det fortælles⁵, at Tauber havde sit arbejdsværelse i den nordlige længe, som nu er en del af den rektorbo-lig, der blev bygget i 1824. Det betyder, at de to familier nærmest

Maleri af rektor Tauber.

var naboer. Der er nogen, der mener, at Hertz og Tauber forholdsvis hurtigt kom på talefod med hinanden, både fordi de netop var naboer, og fordi de begge havde stor interesse for bøger. Det er der dog ikke noget i det primære kildemateriale, der tyder på. Men vi kan i det mindste gå ud fra, at de har kendt hinanden, og at de muligvis har talt om bøger i almindelighed og Taubers bøger i særdeleshed – men vi ved det ikke!

Vi antager også, at den nye domprovst forholdsvis hurtigt kom i kontakt med de øvrige præster og med lærerne på Katedralskolen. Det bemærkes, at Lucie Fich beskrev rektor Tauber som en olding. Hun lagde mere vægt på, at faderen havde haft et godt forhold til Taubers konrektor Carl Frederik Schultz, som blev rektor efter Tauber. De to familier Schultz og Hertz fik et meget nært forhold, selv om det kun varede i få år, da Schultz allerede døde i 1812.

Det er sandsynligt, at rektor Tauber har vist den nye domprovst Hertz sin store bogsamling. Det kan således antages, at Tauber, Schultz og Hertz har talt meget om bøger – således både om Taubers store bogsamling og om Hertz' ideer med at lave et bibliotek for de rejsende i Korsør. Det er derimod et åbent spørgsmål, om de to yngre mænd i begyndelsen har været så tæt på Tauber, at de har drøftet med ham, hvad der skulle ske med hans meget store bogsamling - eller ville det have været at gå for tæt på rektor Taubers privatsfære? Det er vigtigt at fastslå, at Taubers bogsamling var meget moderne og aktuel i årene efter 1800.

Det er i forbindelse med starten af Sjællands Stiftsbibliotek vigtigt at notere, at Tauber stoppede som rektor samtidig med, at F.C.H. Münter begyndte som biskop, og at Tauber ikke forlod Roskilde. Det er med andre ord stadigvæk et åbent spørgsmål, hvornår ideen opstod, og i hvilken sammenhæng det skete. Men det er mest sandsynligt, at det var J.M.Hertz, der først fandt på, at der skulle oprettes et stiftsbibliotek.

I "Domprovsten i Roskilde" fortæller Lucie Fich om, hvem hun kunne huske, der kom i provstegården, og hun nævner ikke Rektor Tauber blandt de besøgende. Derimod skriver hun, at det nok var i 1808 eller 1809, at rektor Tauber solgte sin store bogsamling på omkring 8000 bind "til grundlag for det sjællandske Stiftsbibliothek, som skulle oprettes og opbevares i Roskilde Domkirke, og hvilket min Fader tilbød sig at ordne og registrere, saa vidt jeg ved aldeles gratis."⁶ Men det er ikke sikkert, at hendes oplysninger er korrekte, hun skrev trods alt lang tid efter begivenhederne. På den anden side, så kan hun have fået historien fortalt af sin fader. Det må slås fast, at der ingen steder foreligger

Der Gud! Hermed i den kongelige Hofidontsbad
sig benhærv af 17 Janr. 1812.
Under For Kongelige Haand og Sigl.
[Signature]

oplysninger om, hvem der i første omgang finansierede købet af de mange bøger. Det er dog meget veldokumenteret, at Tauber igennem længere tid har haft en dårlig økonomi, idet han allerede d. 21. juni 1793 i et brev spurgte biskoppen om, at hans gård, der lå tæt ved skolen, kunne blive købt til fast embedsbolig for katedralskolens rektor, men det afslog biskoppen!

Kong Frederik d. 6's underskrift på tilladelsen til at starte Sjællands Stiftsbibliotek.

I Taubers dagbøger⁷ skriver han også om sin gæld, men det ser ikke meget ud til, at han her har givet nogen oplysninger om samtaler eller beslutninger om at sælge sit bibliotek. Den meget vigtige oplysning i dagbogen om Taubers gæld, fortæller os en del om, at han gennem et langt liv har satset de fleste af sine penge på at købe de mange bøger, som han havde i sit bibliotek. Taubers afgang som rektor kan også have haft en negativ indflydelse på hans økonomiske situation, der som nævnt aldrig havde været god. Det ville derfor være et økonomisk tilskud til familien, hvis han kunne sælge gården og biblioteket.

Når rektor Tauber købte en ny bog, så skrev han en slags anmeldelse på bogbindets inderside, og hvis der ikke var plads nok, så fortsatte han anmeldelsen i sine dagbøger⁸, som han skrev i mange år. Han brugte også dagbøgerne til at nedskrive helt almindelige hverdagsting. Den 29. nov. 1811 skrev han således: "Fra Kjøbmand Peder Kornerup fik jeg i Dag skrivtlig Anmodning om at betale til foranstaaende 11. Dec. det Mellemværende for 1811 hvis Beløb han anfører 780 Rd, fordi han skal til den Tid selv udbetale Jens C. Wichmann hans Børns Moderarv" Dette korte dagbogscitat viser os to ting: nemlig at Tauber var tvunget til at købe på kredit hos købmand Kornerup, og at han endnu ikke kan have fået betaling for sine bøger.

Friedrich Christian Hinrich Münter blev biskop i 1808

Kort tid efter at biskop F.C.H.Münter – der var stærkt præget af oplysningstiden - var tiltrådt embedet i 1808, anmodede han kongen om tilladelse til at arrangere forelæsninger i forbindelse

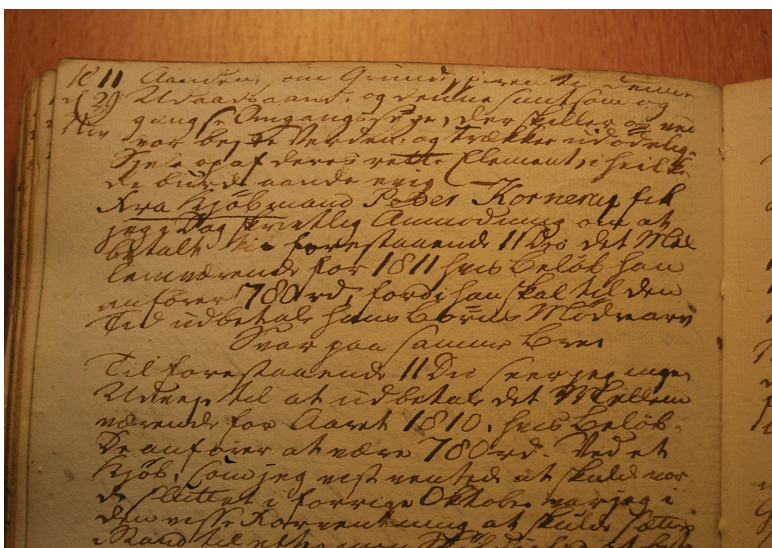
med afholdelsen af de to årlige Landemoder i Roskilde Domkirke. Formålet skulle angiveligt være at stiftets præster skulle forelæse eller oplæse teologiske afhandlinger for hinanden. I samme forbindelse skulle man desuden kunne fremlægge de nyeste og vigtigste teologiske skrifter. Frederik d. 6. gav sin tilladelse d. 20. jan. 1809, og i tilladelsens pkt. 4. står: "At Geistligheden bliver gjort bekiendt med det vigtigste af den teologiske Litteratur."⁹ Det rejser naturligvis spørgsmålet, om det måske er her, at ideen til stiftsbiblioteket for første gang bliver konkret! Allerede den 14. feb. 1809 kunne biskoppen meddele stiftets præster, at kongen havde givet sin tilladelse til forelæsninger i forbindelse med Landemodet – de første forelæsninger afholdes allerede samme år ved Skt. Hans Landemode.

Meget tyder derfor på, at et afgørende tidspunkt for Sjællands Stiftsbibliotek kan have været 1808 eller 1809. Det understøttes til dels af provst Daniel Smith, der hævdede, at Tauber ved sin afsked i 1808, "Tvunget af sine maadelige Finanser ved Biskop Münters Godhed fik 5000 Rbd. for sit Bibliotek". Det ser ud som om, Münter selv har betalt Tauber, for det kan ikke være domkirkens kasse, der har betalt! Kongen gav nemlig først sin tilladelse til, at biskop Münter på stiftets vegne købte Taubers bøger den 17. januar 1812. Men i dette tilfælde er det måske provst Smith, som tager fejl, idet han nemlig også skrev, at Stiftsbiblioteket blev startet "Ved kgl. Resolution af 1811"¹⁰. Derfor kan vi ikke rigtigt tro på ham - og så kalder han oven i købet stiftsbiblioteket for at være lidet nyttigt!

Lucie Fich er på samme linje, og det kan skyldes, at hun måske har kendt til Daniel Smiths erindringer. Hun hævder i sine erindringer, at Tauber solgte sin meget store bogsamling "til Grundlag for det sjællandske Stiftsbibliothek, der *skulle*¹¹ oprettes og opbevares i Roskilde Domkirke."¹² Men som tidligere nævnt, så er Lucie Fich sandsynligvis en lidt tvivlsom kilde, selv om hun kan have været tæt på begivenhederne, og fordi der har været talt om stiftsbiblioteket ved spisebordet i Hertz's hjem.

Der er da også andre opfattelser af opstarten til stiftsbiblioteket, og bl.a. en af Ferdinand Emil Hundrup, der var stiftsbibliotekar fra 1854-79. Han skrev i 1867, at J.M.Hetz allerede i 1807 havde udfærdiget en plan for et stiftsbibliotek, men den er desværre forsvundet. Hvis det er en rigtig oplysning, så bliver tidspunktet, for hvornår ideen til et stiftsbibliotek opstod indsnævret til årene mellem 1804/5 til 1807.

En anden yderlighed er Jens Otto Arhnungs opfattelse¹³, der var stiftsbibliotekar fra 1931-67. Han mente, at Tauber først solgte sit bibliotek i 1812, og i den forbindelse kritiserer han dem,

En side fra rektor Taubers dagbog fra 1811.

som mente, at bøgerne allerede blev solgt i 1808. Begrundelsen for at salget først skete i 1812, blev forklaret med, at der først skulle laves reoler, at bøgerne skulle opstilles, at der skulle udarbejdes et trykt katalog og endelig – som et vigtigt punkt – skulle der smedes et gitter for at dele Riddersalen i to dele. Hertil er blot at sige, at kataloget først blev trykt i 1825 med en latinsk foretale af den daværende stiftsbibliotekar¹⁴ Frederik Schmidt. Vi har heller ikke faste vidnesbyrd om, at gitteret var af smedjærn. J.O.Ahrnups opfattelse passer heller ikke med de andre oplysninger, som vi har, bl.a. har Grundtvig tilsyneladende set "bogdynger", inden han skrev sit indlæg om Sjællands Stiftsbibliotek i "Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" i 1811 – se senere.

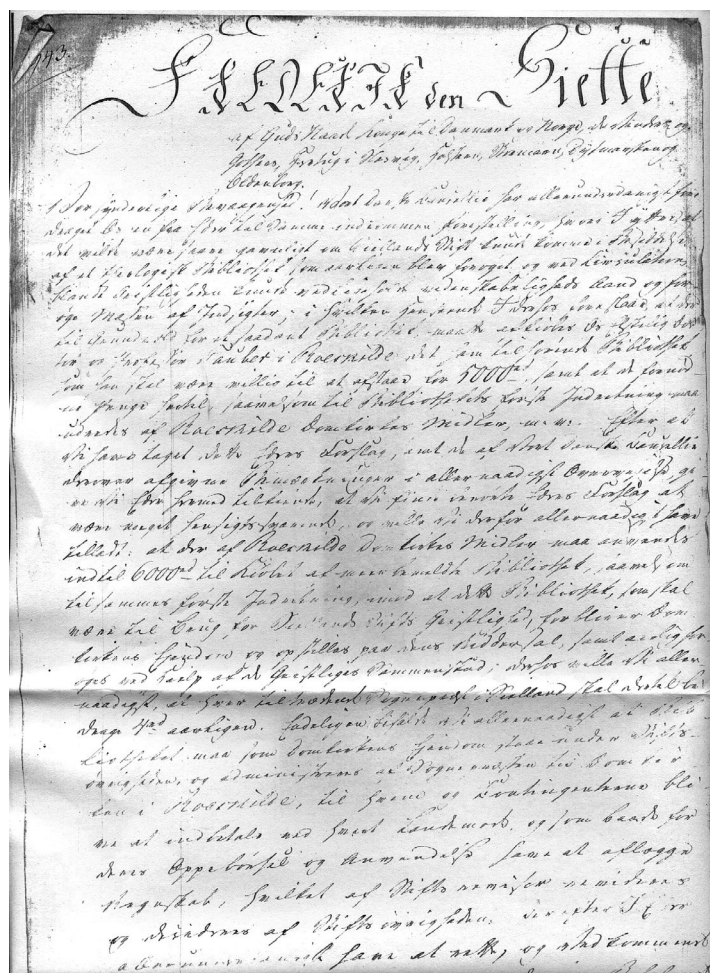
Ideen blev til virkelighed

Det må fastslås, at det ikke er muligt, at fastsætte det nøjagtige tidspunkt for, hvornår ideen om et stiftsbibliotek blev til, og vi kan heller ikke fastslå det nøjagtige tidspunkt for beslutningen om at gå i gang med opbygningen af Sjællands Stiftsbibliotek. Det kan derimod konstateres, at beslutningen er truffet, så man kunne gå i gang med planlægningen i 1811. Jens Michel Hertz skrev nemlig på det tidspunkt "Udkast til Plan for Stiftsbiblioteket for Sjællands Geistlighed"¹⁵, som er blevet bliver trykt i en lille bog samme år i København.

Planen bestod af 3 kapitler: "1. Hvorledes Bibliotheket anskaffes, vedligeholdes og forøges, 2. Om Bibliothekets Bestyrelse og Brug, 3. Om Bibliothekets Indtægter, Udgifter og Regnskab". Kapitlerne er yderligere opdelt i 41 punkter.

Det var meningen, at biblioteket skulle samle gejstligheden i

Indledningen til kongens
brev om Sjællands Stifts-
bibliotek.

Sjællands stift – dog undtagen Bornholm –, og at det skulle anskaffe en samling af gode bøger af primært teologisk indhold til fælles brug og ejendom. Der kunne også anskaffes bøger fra andre dele af litteraturen indenfor især humaniora. Egentlige "Moerskabsskrivter ... købes i almindelighed ikke", med mindre de havde åbenlyse æstetiske værdier, men hvis man modtog morskabsbøger som gave, vil de dog blive inddraget i samlingen på linje med de øvrige bøger, men de måtte ikke have et "slibrigt eller usædeligt Indhold". Når der udkom bøger, som angreb religionen, så skulle de anskaffes til samlingen. For at komme i gang med et bibliotek af en vis størrelse, var det nødvendigt, at man købte en eller flere bogsamlinger. I nogen tilfælde kunne man komme ud for, at der blandt de nye bøger var dubletter eller morskabsbøger, som ikke burde være i samlingen. I sådanne tilfælde skulle bogen eller bøgerne forelægges for "Committeen"

En reol med rektor Taubers dagbøger på stiftsbiblioteket i Aalborg.

– se nedenfor –, som skulle bestemme, hvad der skulle ske med disse bøger. På den måde ville man desuden sikre, at biblioteket kunne købe fortsættelser på værker, ligesom man kunne anskaffe nye og bedre udgaver af bøger, som man allerede havde stående på reolen. Bøger – som af en eller anden grund – blev fjernet fra samlingen, skulle man forsøge at sælge ”til Fordel for Bibliothekets Kasse”.

Det største kapitel i planen beskrev bibliotekets bestyrelse og brug.

På det første Landemøde efter at planerne var blevet vedtaget, skulle der udnævnes tre mænd blandt stiftets gejstlige, som sammen med biskoppen og bibliotekaren skulle være i ”Committeen” og lede biblioteket. Som noget meget vigtigt blev det pålagt komiteen, at de skulle søge kongens ”Confirmation paa den vedtagne Plan.” Planen lagde op til, at de valgte, skulle lede biblioteket, så længe de var i deres embede i stiftet – ”og kunne bestride dem.” Når et medlem udtrådte af ledelsen, så påhvilede det komiteen at udpege tre personer for hver af de afgående, hvorefter Landemødet skulle vælge den eller de nye medlemmer.

Komiteen skulle desuden træffe en række beslutninger, som skulle få biblioteket til at fungere: a. hvad der skal ske, for at planen kan gennemføres, b. føre tilsyn med at planen udføres, c. efterse bibliotekets bøger, lokale og inventar ved hvert Landemøde, d. revidere og afgøre regnskabet over biblioteket, og meddele resultatet til Landemødet, e. sørge for at ”kasserede” bøger blev solgt, og at nye blev købt og f. fastsætte erstatninger og bøder, som en bruger måtte skyldte biblioteket. Det var i almindelighed komiteen, der bestemte hvilke nye bøger, man skulle købe

til biblioteket. Men alle præsterne kunne indsende skriftlige forslag til indkøb af ny litteratur. Det blev ligeledes bestemt, at biblioteket skulle ligge i Roskilde, fordi det var her, de to årlige Landemoder fandt sted. Og så blev det bestemt, at domprovsten i Roskilde skulle føre specielt tilsyn med biblioteket, føre regnskabet, sørge for udlån og føre en bog derover. Det er den egentlige forklaring på, at der i begyndelsen ikke var en rigtig stiftsbibliotekar. I den aktuelle situation i 1812 var domprovst J.M.Hertz netop den person, som efter alt at dømme havde været ophavsmanden til både biblioteket og til planen. Hvis domprovsten ikke ville eller ikke kunne påtage sig bibliotekarjobbet, "som nærværende Provst tilbyder sig at paatage uden Betaling", så skal komiteen søge efter en anden præst fra Roskilde, "eller nogen anden duelig Mand, som dertil er at formaa."

Som noget af det første skulle der laves et katalog over alle bibliotekets bøger, og bøgerne skulle opstilles fagvis og være nummererede med "Titel, Trykkested, Aarstal, Udgaves Tal, Format, Bind og Priis." Fortegnelsen skulle naturligvis altid være på biblioteket, således at der både kunne slettes i den og indføres nye bøger. Alle værker skulle have et nummer – for flerbindsværker gjaldt den regel, at de skulle have lige så mange numre, som der var bind i udgivelsen. Mindre skrifter, som blev udgivet i et bind fik selvfølgelig kun et nummer. Hvert fag eller disciplin skulle have sit eget hovednummer, og alle bøger skulle mærkes med "S. ST. B." – Sjællands Stifts Bibliotek - og de skulle opstilles i den orden, "hvori de ere anførte i denne Fortegnelse" – altså i kataloget. Der skulle føres en protokol over alle udlån, og man skulle notere den stand, bøgerne var i, når de blev lånt ud, og tilsvarende når de kom tilbage. Bøgerne kunne desuden kun lånes mod kvittering med bogens to numre.

For at gøre det lettere for stiftets præster at bruge stiftsbiblioteket, skulle der være et eksemplar af kataloget hos alle amtsprovsterne. Det skulle også være muligt for en præst at købe et eksemplar af kataloget til eget brug. Der skulle hvert år trykkes en oversigt over afgang og tilgang af bøger i stiftsbiblioteket. Alle interessenter havde ret til at låne så mange bøger, i så lang tid de "som forlanges" mod at aflevere en kvittering - og låneren var ansvarlig i forhold til den anskaffelsespris, som var anført i kataloget. Der var desuden indført køkultur, idet den, der kom først, kunne låne bogen først! Derudover kunne en låner – hvis den bestilte lånetid ikke var udløbet – på lånerens eget ansvar videreudlåne bogen, men kun til andre interessenter. Lånerne skulle også selv sørge for bøgernes transport – både frem og tilbage. I den forbindelse ville man ansøge kongen om at blive fritaget for

portoen, når bøgerne sendtes med "ageposten", og bibliotekets breve sendtes med "rideposten".

Bøgerne kunne kun lånes mod "skriftligt Beviis", som stiftsbibliotekaren brugte som låneseddel, og han påførte bogens to numre. Lånesedlen blev udleveret til låneren, når bogen var kommet tilbage til stiftsbiblioteket. Hvis man beholdt en bog længere, end der var aftalt, så skulle man betale en bøde til biblioteket i forhold til overskridelsens længde og antallet af bøger. Men hvis man gerne vil låne en eller flere bøger i længere tid, end der var aftalt, så "bør han betimelig og i det ringeste 14 Dage før denne Tids Udløb, anmelde dette skriftligt for Bibliothekaren og sende et nyt Beviis for Laanet, hvori den nye Laanetid er bestemt." Der var så to muligheder: 1. enten kunne lånet forlænges, i så fald sendte bibliotekaren den gamle låneseddel tilbage og brugte den nye som kvittering, og 2. der var andre som ønskede at låne den samme bog, i dette tilfælde sendtes den nye låneseddel tilbage med denne oplysning. Låneren skulle så aflevere bogen indenfor den aftalte frist. Det var dog ikke muligt, at låne bøgerne i mere end 1/2 år! Det blev understreget, at lånerne naturligvis ikke måtte skrive i bøgerne, og hvis man gjorde det alligevel, skulle man betale en bøde eller betale for en ny bog – men så måtte man også beholde den oprindelige bog. Hvis man gerne ville låne en bog i længere tid end et 1/2 år, kunne man søge om det, og så skulle bogen fremvises for bibliotekaren, inden lånet kunne forlænges, ellers måtte bogen anses for at være

Hvor boede lånerne...

I udlånsprotokollen er der ikke konsekvent noteret hvorfra lånerne kom. Det skyldes formentlig, at låneren allerede var kendt i stiftsbiblioteket. I perioden fra 1871-75 er der mindst lånt bøger ud til lånere fra følge byer i hele stiftet – dog minus Bornholm:

Vemmelev, Stavreby v. Fakse, Ågerup, København, Kornerup, Fuglebjerg, Ølstykke, Soderup, Fakse, Ørsted, Karise, Køge, Svinninge, Roholte, Fanefjord, Sæby, Rørby, Valløby, Herfølge, Sorø, Reerslev, Vallensbæk, Magleby. Kongsted, Rønnebæk og Dalby.

I: *"Sjellands Stiftsbibliotheks Udlaansprotokol fra 22. Octobr. 1869"*.

bortkommet, og låneren måtte betale for en ny bog. Det var muligt for en låner, at sende en bog videre til en anden låner – men det var på den første låners ansvar. Når bibliotekaren havde modtaget et nyt lånebevis fra den nye låner, tilbagesendte han den første låners låneseddel. Hvis en låner døde, medens han havde en af bibliotekets bøger, skulle boets registrator sende bogen til biblioteket, og boet skulle betale omkostningerne.

Der blev naturligvis også opstillet planer for stiftsbibliotekets økonomi, som var væsentlig for driften af biblioteket. Man gik ud fra, "at de fleste af Sjællands og Møens Præster ville tiltræde en Forbindelse af saa ædel Natur, hvis Frugter vil blive desto større og Byrder lettere, jo flere Interessenter Selskabet tæller." Men man åbnede desuden selskabet for en bredere kreds end blot præsterne, idet de lærde skolers lærere og andre "Litteratis" samt for degne, kirkesangere og skolelærere – de sidste skulle dog godkendes af komiteen! Denne åbenhed skal desuden ses som et forsøg på at skabe en bedre økonomi for stiftsbiblioteket.

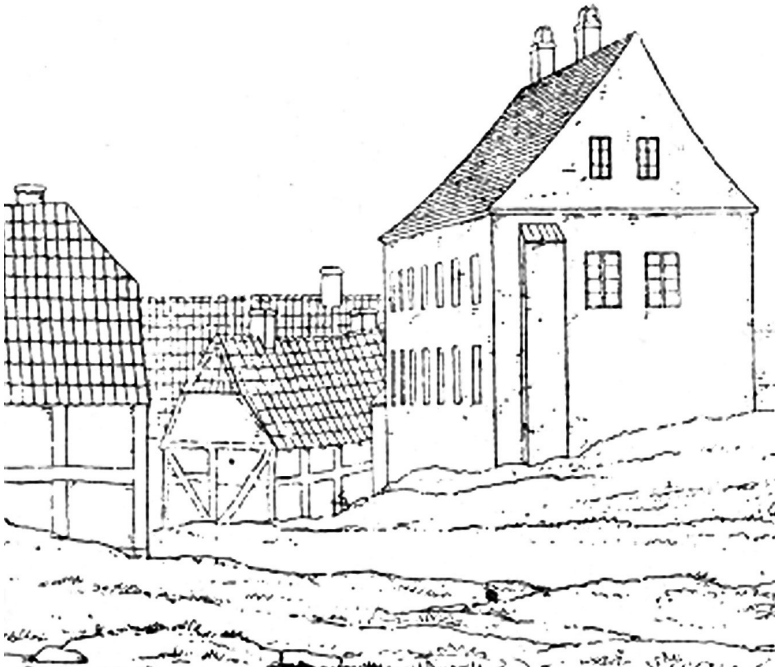
Det nye bibliotek havde af naturlige grunde en lang række startomkostninger først og fremmest til bogindkøb, hvor der senere i planen nævnes et beløb på 5000 Rdr. – og her tænkes nok på Taubers bøger, men det nævnes ikke! Dertil kom udgifter til lokalets indretning, andre bøger, trykning af et katalog, indkøb af protokoller, samt alt det andet der skulle bruges for at gennemføre planerne. Det nødvendige beløb "erhverves med Kongl. Allernaadigste Tilladelse laant af Stiftets offentlige Midler imod Committeens Obligation¹⁶ på Interessentskabets Vegne, og med Forpligtigelse at afbetale med 6 Procent i 28 Aar."

De årlige indtægter skulle dække alle de almindelige omkostninger, som der var ved biblioteksdrift – bogbestandens vedligeholdelse og forøgelse, de daglige brugsvarer i driften og ikke mindst en forsikring. Det blev i planen anslået, at de årlige udgifter ville blive på ca. 900 Rdr. - medregnet afdraget på 6 % af de 5000 Rdr. Samtidig forventede man, at der ville være omkring 300 interessenter, og de skulle hver betale 3 Rdr., for at der kunne blive balance i regnskabet – interessenterne skulle betale halvdel ved hvert Landemode. Når der var gået 28 år, kunne interessenterne i forbindelse med et Landemode afgøre, om bidraget skulle sættes ned. Biblioteket blev forsikret i Brandkassen.

Hvis stiftsbiblioteket på noget tidspunkt skulle lukkes, så skulle de sidste bestyrere afgive en erklæring om bibliotekets tilstand, og de skulle desuden foreslå kongen, hvad der skulle ske med bøgerne og bibliotekets kassebeholdning.

I 1812 skulle stiftets provster straks lave lister over de mulige interessenter i "Herredet eller Amtet", og når listerne var modta-

Udsnit af skitsetegning af Roskilde Domkirke og området omkring kirken. Bemærk huset i venstre kant - det er formentlig rektor Taubers bolig. Det store hus i midten er skolen.

get af bibliotekaren, skulle han skrive navnene ind i en protokol, og den skulle hele tiden holdes ajour - med tilgang og afgang. To måneder før hvert Landemode skulle bibliotekaren beregne, hvad hvert medlem skulle betale på Landemodet, og det tilstilles til biskoppen. Derefter skulle biskoppen og komiteen meddele provsterne, hvad "hans" præster skulle betale – og provsten samlede pengene ind – sammen med Landemodets øvrige udgifter. Samtidig skulle man gennem provsterne opkræve eventuelle restancer og bøder, og gælden kunne i tilfælde af "Mangel paa godvillig Betaling inddrives ved Execution ligesom andre Landesmods-Expencer." Der skulle naturligvis føres et regnskab over samtlige indtægter og udgifter, og det skulle "revideres og decideres"¹⁷ ved hvert Landemode i oktober.

Ønskede en interessent at udtræde af selskabet, så ville han ikke få nogen godtgørelse, for det han havde foræret eller betalt til biblioteket. Derimod skulle han stadigvæk betale på det næste Landemode. Skulle der mod forventning ske det, at kredsen af interessenter blev så lille, at det årlige bidrag steg til 6 Rdr., så skulle komiteen finde en løsning, som man kunne fremlægge på Landemodet.

Der var nu en plan, som var klar og overskuelig, og som tog højde for både starten af biblioteket, det "daglige" bogudlån, forholdet til Landemodet, og problemerne hvis interessen for biblioteket skulle forsvinde. Det var et godt grundlag for, at den enevældige konge kunne tage stilling til ansøgningen om, at man måtte etablere et stiftsbibliotek for Sjællands Stift - dog undtagen Bornholm.

Det tegnede godt, for man havde også fundet et godt sted, hvor biblioteket kunne være. Stedet bliver beskrevet i den gamle liber daticus fra Rye kirke, hvor Riddersalen over Hellig Tre Kongers Kapel blev beskrevet således: "Denne Sal (Riddersalen) er nu ved et Tralværk afdelt saaledes, at den halve Del indeholder Stifts-Biblioteket, og den anden har et langt Bord, bedækket med et grønt Klæde og omgivet med 24 nye Stole foruden 2 Lænestole, 2 tresædige Stole og et lidet Bord. – Biskoppernes Portraiter vare nylig oppudsede og ophængte på Væggene".¹⁸

Kongen gav sin tilladelse

På et eller andet tidspunkt i løbet af 1811 – formentlig efter at planen for biblioteket var blevet færdig - ansøgte biskop Münter og Sjællands Stiftamtmand W. J. A. Moltke¹⁹ om tilladelse til at oprette et "theologisk Bibliotek" til Sjællands Stift, fordi det ville være meget gavnligt, hvis det "aarlig blev forøget og ved Circulation blandt Gejstligheden kunde vedligeholde Videnskabeligheds Aand og forøge Massen af Indsigter ... til Grundvold for et saadant Bibliothek maatte afkjøbes Doctor og Professor Tauber i Roeskilde det ham tilhørende Bibliothek, som han skal være villig til at afstaae for 5000 Rdr., samt at de fornødne penge hertil, saavelsom til Bibliothekets første Indretning maae udredes af Roeskilde Domkirkes Midler m.m."²⁰ Hermed nævnes for første gang rektor Taubers bogsamling i en officiel sammenhæng med Sjællands Stiftsbibliotek.

Forslaget blev overvejet af det Danske Cancellie, som indstillede til kongen, at han gav sin tilladelse, og d. 17. januar 1812 underskrev Frederik d. 6. følgende rescript:

"Gives hermed tilkiende, at Kongen finder det berørte Forslag meget hensigtssvarende, og vil derfor allernaadigst have tilladt, at der af Roeskilde Domkirkes Midler maa anvendes indtil 6000 Rdr. til Kiøbet af indbemeldte Bibliothek, saavelsom til sammes første Indretning, imod at dette Bibliothek, som skal være til Brug for Sjællands Stifts Geistlighed, forbliver Domkirkens Eendom, og opstilles paa dens Riddersal, samt aarlig forøges ved Hjælp af de Geistliges Sammenskud. Derhos vil Kongen allernaadigst, at hver tiltrædende Sognepræst i Sjælland Skal bidrage 4

Rdlr. aarligen. Endelig bifaldes allernaadigst, at Bibliotheket maa, som Domkirkens Eiendom, staae under Stiftsøvrigheden og administreres af Sognepræsten til Domkirken i Roeskilde til hvem og Contingenterne blive at indbetale ved hvert Landemøde, og som baade for deres Oppebørsel og Anvendelse have at aflægge Regnskab, hvilket af Stiftsrevisor revideres, og decideres af Stiftsøvrigheden.”

Som det kan ses af kongens svar, så afviger det på et område fra Hertz’ plan fra 1811, som havde den bestemmelse, at de deltagende præster hver skulle betale 3 Rdlr. om året, men det blev i kongens tilladelse forhøjet til 4 Rdlr. om året. Det var i virkeligheden en meget fornuftig ændring, fordi det betød, at bibliotekets økonomi ville blive forbedret, således at man ikke hvert år skulle have balance mellem udgifter og indtægter.

Det praktiske

Vi ved ikke, hvornår og hvordan Taubers bøger blev flyttet fra rektorboligen til Riddersalen, men vi ved, at Riddersalen tidligere havde været brugt som lagerrum, og at den blev tømt i 1806, så den kunne anvendes til noget andet. Vi ved også, at det var J.M.Hertz, som gennemførte det store arbejde med at systematisere Taubers bogsamling og indføre alle de gaver på omkring 4000 bind, som stiftsbiblioteket modtog efter dannelsen fra forskellige offentlige biblioteker i København – alle bøgerne skulle, som det var fastlagt i planen fra 1811 – indskrives i en protokol. Formelt blev J.M.Hertz bibliotekets bestyrer, men han blev aldrig rigtig stiftsbibliotekar, men det var han dog i praksis! Hans datter – Lucie Fich – beskrev i sine meget sene erindringer faderens arbejde med bøgerne. Erindringerne dækker formentlig både den periode, som lå under selve opbygningen og den senere registrering af de mange bøger.²¹ Hun fortæller, at faderen i flere år stod op kl. 5 om morgenen og gik over i Riddersalen, hvor han arbejdede med bøgerne i 4 til 5 timer. Hvis der om formiddagen kom gæster til provstegården, som gerne ville tale med domprovsten, så løb hans børn over i kirken, ”op ad de mange trapper og rundt om ad den lange Omgang for at hente fader”. Det kunne ske, at Lucie og hendes søskende fik lov til at besøge Hertz i Riddersalen, og se ”de i mine øjne uhyre Dobbelt-reoler, som var nye og smukke og opstillet i Rækker som lange Gader og saa efterhaanden se dem blive fyldt med Bøgerne, som laa i Stabler, dels på det lange Bord, dels paa Gulvet. Naar Fader saa tog sig et lille Pusterum, gik han omkring med os for at vise os de mange mærkværdige gamle Bøger, især Munkeskrifterne, i hvilke der ofte var Billeder og mange kunstige Bogstaver, som vi slet ikke kendte”.²² Hun beretter, at Ridder-

salen ikke kunne opvarmes, og at faderen derfor for det meste kun kunne arbejde med bøgerne i sommerhalvåret.

Dermed var Sjællands Stiftsbibliotek blevet en realitet – både formelt og i praksis -, men historien slutter ikke her. For stiftelsen af Sjællands Stiftsbibliotek blev fulgt op af en række andre stiftsbiblioteker i de andre stiftsbyer²³, og det førte efterhånden til en større åbenhed ud over hele landet, hvor det medførte, at også ikke-gejstlige embedsmænd kunne låne bøger. Det blev i 1823 hævdet, at for stiftsbiblioteket i Roskilde var teologi og filosofi hovedsagen, men når man studerer det første katalog fra 1825, så bliver man hurtigt overbevist om, at bogsamlingen også havde bøger, som havde et ikke-gejstligt indhold, og som gav en mere almen orientering. Kataloget viser, at der blandt de mange bøger var en solid lærdom om mange meget forskellige emner fra bibelske temaer, over filologi og filosofi til andre videnskabsområder og anden blandet litteratur.

Grundtvig mente noget andet...

Det var ikke alle, der var lige begejstrede ved tanken om, at der skulle dannes et stiftsbibliotek for Sjælland. Det viste sig i 1811, at N.F.S. Grundtvig var meget kritisk over dannelsen af det nye bibliotek, og det selv om han tidligere havde været aktiv biblioteksskaber på Langeland, hvor han havde været huslærer på Egeløkke fra 1805-08. Grundtvig mente dengang, at det var fint, at præsterne på Langeland fik et bibliotek, fordi han mente, at "Præstestanden er Videnskabens Mund". I februar 1811 havde der i "Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" været indlæg, som foreslog, at Sjællands præsteskab skulle købe biskop Balles²⁴ bogsamling, der var udbudt til salg. Balle skulle dog beholde brugsretten til sin død, derefter skulle samlingen opstilles "midt i Stiftet, (passeligst vel i Roeskilde, hvor den tillige ved Landemoderne kunde eftersees) til brug for og Udlaan mellem Stiftets Gejstlighed". Men i den sag var der noget, som brevskriveren havde misforstået, og biskoppen svarede allerede i det næste nummer af "Skilderie", hvor han skrev: "Men dette og ethvert andet Forslag i slig henseende bør jeg aldeles frabede mig". Da Grundtvig læste om ideen med at etablere et stiftsbibliotek i Roskilde, så røg han i blækhuset, og han fik trykt et indlæg d. 5. oktober 1811 i "Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn". Han kunne absolut ikke lide ideen med et bibliotek for Sjællands præster. Han skrev, at "Krøniken har derimod lært mig, at alle offentlige Bogsamlinger og andre Videnskabelige indretninger altid vare svage Forsøg paa at fængsle den flygtende videnskabelighed, og seer man hen, til hvad Brug der gøres af Hovedstadens Bog-

skatte, vil Spaadommen om en ny Bogsamlings Frugter neppe vorde trøstelig.”²⁵ Grundtvig var bestemt ikke særligt imponeret over stiftsbiblioteket, som han må have set. ”Til denne Mening bevæges jeg ingenlunde ved Synet af den gruelige Bogdyng, man havde slæbt sammen, for at opdygne Videnskabernes Babelstaarn saa høit, at det kunne jage vor Herre ud af Himmelen, thi med det Taarn har jeg intet at bestille, det glæder mig blot at se, hvorledes Gud har forvirret Tungemaalene, saa den Ene ikke forstaar den Anden.” Grundtvig mente, at de bøger, der skulle være i et bibliotek, skulle kunne hjælpe præsterne med at forstå de hellige skrifter. Han var helt afvisende overfor den klassiske litteratur. Mens man godt måtte godt samle gamle og nyere navnkundige lærefædres skrifter som Augustin og Luther. Desuden foretrak Grundtvig egentlige krøniker. Det ville efter hans opfattelse være såkaldte grundskrifter frem for færdige historiske behandlinger. I biblioteket skulle der heller ikke være bøger i stil med Voltaires lumpenheder, og angrebsskrifter på religionen var heller ikke velkomne på hylderne. Man kan godt sige, at Grundtvigs lange indlæg ikke havde nogen indflydelse på beslutningerne om at skabe et stiftsbibliotek. Det mest interessante er faktisk ikke Grundtvigs opfattelse af oplysningen af stiftets præster, men tidspunktet, hvor han skriver sit indlæg. Der må nemlig allerede før d. 5. oktober 1811 have været en hel del oplysning og en del debat om stiftsbiblioteket. Desuden må der være sat gang i processen med at etablere Sjællands Stiftsbibliotek, selv om kongen endnu ikke havde givet sin officielle tilladelse – måske forelå der en form for mundtligt tilsagn, så Taubers bogsamling ikke skulle forsvinde for alle vinde!

Hele Grundtvigs opfattelse af ”berettigelsen” af et stiftsbibliotek falder ganske godt i tråd med den forelæsning, han holdt efter Landemodet d. 2. okt. 1811, hvor emnet var: ”et par Ord om Gejstlighedens videnskabelighed.” Vi kan tilmed tillade os at gå ud fra, at artiklen i ”Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn” og den nævnte forelæsning i Roskilde er skrevet nogenlunde samtidig.

Som tidligere nævnt var Daniel P. Smith, der var lærer på katedralskolen, også kritisk i forhold til det lidet nyttige Sjællands Stiftsbibliotek. Bøgerne havde været en død skat hos Tauber, og nu var det en død skat i domkirken.²⁶ Ikke desto mindre har ”den døde skat” nu eksisteret i 200 år.

Jens Michael Hertz, domprovst i Roskilde 1804-1819, senere biskop i Ribe. Det oprindelige maleri forsvandt før 1971. Det var et restaureret portræt. Det nuværende maleri er malet på grundlag af et fotografi. Man ser Hertz i ornat med en lille, tynd pibekrave og formentlig med en kalot over et langt hår. Han har en bog med græsk tekst i venstre hånd, og på brystet sidder ridderkorset, som Hertz fik i 1812 i forbindelse med dannelsen af Sjællands Stiftsbibliotek. Billedet hænger i Ribe Domkirke.

Noter

¹ Maanedsskriftet Minerva 1804, 1. s. 206ff. Udg. Af Knud Lyne Rabek. Henvisningen gælder hele dette afsnit.

- ² Maanedsskriftet Minerva 1804, 2. s. 81ff.
- ³ Lucie Fich: Domprovsten i Roskilde. s. 44.
- ⁴ Ifølge folketællingsprotokollen fra 1801.
- ⁵ Ada Bruhn Hoffmeyer: Artibus ingenuis : Roskilde Katedralskole gennem tiderne . s. 262. 1965
- ⁶ Lucie Fich, s. 100.
- ⁷ Findes på Stiftsbibliotek i Ålborg.
- ⁸ Dagbøgerne befinder sig i dag på Stiftsbiblioteket i Aalborg
- ⁹ Theologisk Qvartalsskrift for Fædrelandets Religionslærere, 3. og 4. Qvartal, 2. bd. S. 177ff, 1809
- ¹⁰ Kirkehist. Samlinger III, 4, s. 673.
- ¹¹ Fremhævelsen er min.
- ¹² Lucie Fich s. 101.
- ¹³ J.O.Arhnungs erindringer 1931-67 om Stiftsbiblioteket i Roskilde Tidende d. 23. dec. 1967.
- ¹⁴ I virkeligheden var han konstitueret leder: "Constitutus Bibliothecae Curator". Det er J.O. Arhnung som skriver: "Han er vel den første stiftsbibliotekar."
- ¹⁵ Trykt i Det kongelige Vajsenhus' bogtrykkeri 1811. Alle citater i det følgende afsnit er hentet herfra.
- ¹⁶ Gældsbev.
- ¹⁷ Afgøres.
- ¹⁸ Skrevet af J.L.Faartoft i Rye Præstegaard ved Roskilde 28. Sep. 1904 i Dansk Kirketidende 1904 sp. 720-21. Liber daticus er præstens kaldsbog.
- ¹⁹ Werner Jasper Andreas Moltke 1755-1835
- ²⁰ Samling af Forordninger, Rescripter osv. Geistligheden vedkommande. Ved H.F.Skeel. Odense 1832-37. Bd. 1-2, s. 94f.
- ²¹ Lucie Fich har antageligt blandet begivenhederne sammen – hun var trods alt kun 11 år i 1811.
- ²² Lucie Fich, s. 100.
- ²³ J.M. Hertz blev i 1820 biskop i Ribe, og han tog straks initiativ til at oprette et stiftsbibliotek. Allerede samme år blev der udarbejdet en fundats for biblioteket, og den blev godkendt af kongen i 1821. Man henvendte sig derpå til offentligheden for at få bøger, så man kunne sige, at man havde et bibliotek, og det lykkedes på 2 år at få indsamlet 1200 bøger fra private bidragydere, som derefter fik det privilegium, at de kunne låne bøger uden at skulle betale. Ribes Stiftsbibliotek oprettede filialer i andre af stiftets byer bl.a. i Kolding, hvor man oprettede "Kolding Bys offentlige Bibliothek" på borgerskolen med i alt 300 bind.
- ²⁴ Biskop Nicolai Edinger Balle var biskop over Sjællands Stift til 1808.
- ²⁵ Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, d. 5. okt. 1811.
- ²⁶ Helge Nielsen s. 636.